

Király István: Irodalom és társadalom

A Mikszáthról és Adyról szóló jelentős irodalomtörténeti monográfiák és egy társadalompolitikai írásokat tartalmazó, köztudatformáló kötet (Hazafiság és forradalmiság, Bp. Kossuth, 1974) után Király István közreadta az elmúlt 30 év során született írásainak gyűjteményes válogatását.

A kötet címe önmagában is figyelemfölkeltő. Felidézi az olvasóban a felszabadulás óta eltelt időszak „örökzöld” vitatémáit, amelyek olykor fölerősödve, máskor elhalkítva vagy elhalkulva (g)erjesztették szellemi életünket. Az írók irodalom-, társadalomformáló szerepe, pártossága; a kritika és az irodalom, illetve az olvasó, a kritikus és az író egymáshoz való viszonya, egymásrahatása; az „írástudók felelőssége”; a hagyomány és korszerűség címszavak alatt folyt eszmecserék; a népi írókról, a népi-urbánus ellentétek felújulásáról; a realizmus és a modernizmus kérdéséről tartott viták; egyes alkotók, alkotói műfajok, csoportok, nemzedékek megítélése, értékelése; a hazafiság- és internacionalizmusvita stb. — mindegyik a könyv címében megjelölt témához kapcsolódik, de kötődnek ezek Király István nevéhez is, aki tevékeny szerkesztőként, tanárként, irodalomkritikusként és közéleti emberként érdemi résztvevője — nem egyszer elindítója és irányítója — volt e tisztázó vitáknak.

Király István írásainak jórésze megjelenése idején fontos irodalompolitikai-kritikai funkciót töltött be. Akkor is megvolt, s most így összegyűjtve is megvan ezeknek a tanulmányoknak, cikkeknek, esszéknek, kritikáknak a hatása. Ha akkor, a maguk idejében elsődleges szerepük egy új marxista irodalomtudományi értékrend, szelekciós mechanizmus kialakítása és meggyökeresztetése volt — amely nemcsak a kiadói politikára, hanem az írókra és a közönségre is hatott —, akkor ma e gyűjteményes kötet szerepét én abban látom, hogy Király István — tévedéseivel együtt is — vállalja, vállalhatja korábbi önmagát. Ez az önvállalás nemcsak azért nagy jelentőségű, mert a szerző tudatosan vallott közéleti töltetű irodalompolitikai tevékenysége nem ment szakmai-tudományos munkásságának rovására, sőt, érzékelhetően gazdagította azt, hanem elsősorban azért, mert hosszú időn át a hivatалosság rangjára emelkedve (Kossuth- és Állami Díjjal kitüntetett, elismert irodalomtudós, tanszékevezető egyetemi tanár, akadémikus, szerkesztő, országgyűlési képviselő), az ezzel járó kötelek mellett szemlélete egyre nyitottabbá vált, munkásságát folyamatosan módszertani-gondolati gazdagodás és növekvő munkakedv jellemzi. Ezt akkor tudjuk igazán értékelni, ha ismerjük más kortársak (Horváth Márton, Aczél Tamás, Enczi Endre, Keszi Imre, Lakatos Imre stb.) életútját.

Király István abban a korszakban, a szocialista kulturális forradalom kezdetén lett irodalomkritikus, amikor az „írástudókra” a köznevelésben még napi harci feladat, meggyőző munka várt, s amikor még az irodalomtudósok között „vérre menő” ideológiai küzdelem folyt. A marxista szemlélet hazai térhódításában, részben a „politikus irodalom” hagyományai, részben az adott történelmi körülmények követ-

keztében — kultúrpolitikánk két vezető egyénisége (Révai József, Lukács György) is ezt a szakmát művelte — az irodalmároknak jó ideig meghatározó szerepük volt. Mindaddig tartott ez, amíg a dogmatikus korlátoltság akadályozta több társadalomtudományág (pszichológia, szociológia, pedagógia) fejlődését, amíg a „kinek írunk” kérdése föl sem vetődött, mert illetékes helyről minden írásra érkezett jelzés; amíg a módszertant is megszabták, amíg a „kellemetlenkedő” kritikust elhallgattatták. A nagy kultúrpolitikai támasz és a kivételezett helyzet azonban nagy veszélyek, tévutak lehetőségét hordozta, éppen azért, mert nem irodalomkritikai-történeti feladatokat is gyakran az irodalomkritikusokra, az írókra hárított, s így azok vagy megoldatlanok maradtak, vagy felemás megoldást eredményeztek. A szituáció és egyes „vezető” irodalomkritikusok túlzott türelmetlenkedése, szűkkeblősége veszélyeztette a kimondott szót, a szakma hitelét, az irodalomkritika közönséghatását, kétségessé tette „az írástudók felelősségét”.

Az irodalomtudomány átvészeltte ugyan a személyi kultusz okozta felmérhetetlen károkat, de művelőinek jó részét elrettentette a közéleti szerepléstől, illetve e tudomány művelésétől, másoknál szemléleti torzulást okozott.

A kötet bevezető tanulmányában (Pártosság és népiség) végigkísérve-gondoltatva a 30 év alatt megtett történelmi utat és útvesztőket, a lezajlott társadalmi és a követhető egyéni fejlődést, Király István önkritikusan megállapítja, hogy egy-egy írásában maga sem volt mentes a voluntarisztikus türelmetlenségtől és a szemléleti egyoldalúságtól. Ő azonban pályáján — amint ez a könyvből is látszik — követni tudta a hazai marxista irodalomtudomány fejlődésvonalát. Ezt különösen a hangsúlyjaiból és egyes írók megítéléséből (kiról, mit, hogyan és mikor ír) érzékelhetjük.

A szerző elsősorban nagy alkotóink (Ady, Petőfi, József Attila, Lukács György, Móricz, Németh László) műveit, eszmei örökségét elemezve, újjáértékelve; irodalmunk XX. századi fejlődésével, értékrendünket meghatározó, alkotó egyéniségeivel foglalkozik. Másrészt foglalkoztatja az irodalom által is formált közgondolkodás, az életmód, a magatartás, a szocialista erkölcs és tudat alakulása. E kettős érdeklődés megmutatkozik szinte valamennyi írásban, ez teszi egységessé a könyvet. A kötet egyaránt tartalmaz nagyhatású irodalomtörténeti, illetve elméleti tanulmányokat és alkalmi megemlékezéseket; művekről írt recenziókat és a tudományos minősítések során ismertetett állásfoglalást, értékelő elemzést, tartalmaz interjúkat és nagy vitákat kiváltó politikai esszéket.

Király István értékrendjében az Ady-mű a viszonyítási pont, legyen szó akár Móriczról, József Attiláról, Mikszáthról, Németh Lászlóról, sőt Petőfiről is. Az Ady-mű — mint azt Adyról írt monográfiájában hitelesen bizonyítja — valóban kulcs a magyar szellemiség, a haladó magyar politikai gondolkodás és irodalmunk e századi fejlődésének megértéséhez. A szerző ezt a kulcsot jól forgatja, s föltárja véle nemcsak a magyar irodalom, hanem a „szélek”, a „peremvidék” kultúrájának jellemzőit is, mindenekelőtt a XX. századi realizmus sajátosságait, a világszínvonalon alkotók művészetében az előrevivő elemeket. Vallja és vállalja, hogy az író és az irodalomtudós nem zárkozhat az irodalom berkeibe; hivatásbeli kötelessége a közönségszolgálat, különösen itt Kelet-Európában, ahol az irodalom nemzedékek sorának pótolta a hiányzó közéletet, a demokráciát, a filozófiát; ahol az irodalom a meg nem tört társadalmi ellenzék, „a szegények művészete, láthatatlan politikai pártja” szerepét is betöltötte.

Király István ízig-vérig tanár, elhivatott pedagógus, aki hisz szakmája küldetésében, az irodalom társadalom- és jellemformáló erejében, s ennek megfelelően a maga elvei és életforma-modellje szerint, meggyőződéssel emeli ki a múlt nagy íróinak, irodalmi hőseinek erkölcsi pozitívumait, előremutató vonását, és állítja szembe a visszahúzó, retrográd nézetekkel, magatartással. Olyan, e könyvben is gyakorta használt fogalmak és ellentétpárok utalnak erre, mint az: otthonteremtés—otthon-talanság; közösségcentrikus gondolkodás—individualizmus; önmegvalósítás—elidegenedés; népiség—nacionalizmus; szocializmus—imperializmus; internacionálisizmus—szupranacionalizmus; küldetéstudat, hit (értelmes, evilági)—közöny; mégis-morál-

dekadencia; tudatos (távlatos, megértő) emberség, humanizmus—technokratizmus; távlat, távolra nézés—közelre nézés; baloldali népfrontosság—baloldali ezoterizmus; pártosság, forradalmiság—dogmatizmus, revizionizmus, ellenforradalom; kelet-európai-ság—provincializmus stb.

A tanulmányokon, és különösen a kitűnő interjúk során követve végig Király István harcait, mindenekelőtt az értékmentés—értékek bemutatásának, elismertetésének mozzanatát, valamint a pártosság és népiség egységének érvényre juttatását kell, mint alapmotívumot kiemelnünk. Szenvédélyesen vallja, hogy a marxista irodalomtudomány értékrendjébe minden, a kor valóságát, szellemiségét színvonalasan tükröző műnek bele kell férnie. Ahogy a Kritikának adott interjújában megfogalmazta: „... a tévesztett válaszokkal szemben a problémákat nem ellegyintő, de azok reális látására, megválaszolására töre, alkotó marxizmus — a gondolkodó, vitázó, nyitott másféleség — az egyetlen kiút.” Ebből az alapállásból perel nemcsak Ady, Mikszáth, Móricz, József Attila, Kaffka Margit vagy Komját Aladár örökségének, Váci Mihály költészetének kellő elismertetéséért és tudatosításáért, hanem önmagával is feleselve, Németh László, a népiek és a magyar avantgarde szerepének, jelentőségének tisztázásáért.

A kötetet elolvasva a legnagyobb hiányérzetünk a mai magyar irodalom és kiemelkedő egyéniségeinek megítélése nyomán adódik. Kérdések sora támad az emberben: Aki ennyire tudja a múltbeli értékeket, ennyire érzi a magyar népi sors és az irodalom egybehangzását, s aki olyan középponti alakja az irodalompolitikának, miért nem beszél többet irodalmunk mai tendenciáiról, új írói törekvésekről? Ha elismerőleg szól Galambos Lajosról, Illés Béláról, vagy Darvas József gyengébben sikerült drámájáról, miért marad ki látóköréből Illyés és Déry harmadvirágzása; Nagy László, Juhász Ferenc, Sánta, vagy akár a kilencek költőcsoportjának betörése a magyar irodalomba? Miért nem figyelmeztet írásaiban a szomszédos országokban élő magyar írók világirodalmi mércével mérve is figyelemre méltó eredményeire, törekvéseire?

A népi írókat, vagy Németh Lászlót sújtó korabeli elmarasztaló kritikái élet is csökkentik ugyan a későbbi korrekciók, de nem pótolhatják átfogó marxista irodalomtörténeti értékelésük hiányát.

Tudom, hogy a fölvetett kérdések jórésze könnyen megválaszolható azzal, hogy a tudományos kutatásban kialakult természetes munkamegosztás is követeli a szakosodást. Király István a XX. század hajnalával foglalkozik, s ne kérjünk számon tőle merőben más témákat. De a szerző maga ébreszti az olvasóban az effajta igény megfogalmazását, hiszen, ismerve az említett írók körüli vitákat és Király István irodalompolitikai tevékenységét, valahogy az az érzés marad bennünk, hogy az ő részvételével gyorsabban és eredményesebben tisztázódtak volna az említett írók és irodalmi jelenségek körüli viták. Mentheti, de nem pótolja a hiányzó írásokat, ha tudjuk, miként segítette ténylegesen a felsoroltak közül többek kibontakozását, az alkotásaikhoz szükséges feltételek megteremtését.

A tanítvány-pályatársak tudományos minősítése során kifejtett állásfoglalásaiban a tudós-pedagógus magatartás dominál. Már önmagában dicséretes, követendő a példa, hogy erőnyeivel és hibáival együtt közli — vállalja ezeket az írásokat is. Ezt ma kevesen teszik meg. A tudományos minősítés torzulásai folytán ugyanis egyre inkább a jelöltekről szóló ünnepi megemlékezések formáját kezdik ölteni a minősítési aktusok. Király István is módjával bírál, inkább értékkel és újabb szempontokat ad, de láthatóan komolyan veszi feladatát; van véleménye a jelölt tudományos teljesítményéről, állást foglal, de nem kritikátlanul s adott esetben még vállalja saját korábbi nézetei újraértékelését is.

A legnagyobb polémiákat kiváltó társadalompolitikai-elméleti tanulmányaiban a marxista—leninista igényű nemzeti önvizsgálat jegyében szorgalmazza és teszi meg a maga, sok szempontból vitatott és vitatható lépéseit egyrészt egy korszerűbb nemzetudat és törtenelemszemlélet kialakításáért, másrészt — a mindennapok forradalmiságáról szólva — az új erkölcs, a magatartás, a szocialista életforma új modelljé-

nek térhódításáért. A baloldali ezoterizmus dogmatikus torzításaival szemben állítja, hogy a szabadságharcos-függetlenségi tradíciókon alapuló közösségi érzés és hazaszeretet lehet alapja a szocialista hazafiságnak. A technokrata bürokratizmus anyagi érdekeltségre korlátozó humánumával szembeállítja a közösségi elhivatottságú, távolra és közelre egyaránt néző, javítani, használni akaró emberség eszményét. Király István elemzéseiben emberi formát kap maga a mű is. Ilyen sorokat találunk nála „... a vers szívével jelentő mondat felé sodor...” „Konok és komor szenvedélyek csaptak ki a »szegénység panaszától súlyosult« versek soraiból...” vagy „Simogatnak, körülölelnek, végtelen szeretettel fonódnak itt egybe a szavak”, máshol „A vers legmélyebb, rejtett sejtjeibe, a képekbe, metaforákba, hasonlatokba egy eladdig ismeretlen anyag szívódott fel.” stb.

Ahhoz, hogy a tudomány céljának megfelelően alkalmas legyen az emberi élet megváltoztatására — emberközelben kell tartanunk. Ez az emberközeliség, az egyre nyitottabb és sokfelé figyelő érzékenység — amely részben tanári hivatásából adódik — és a Lukács-iskola teoretikus orientációja jellemzi Király István tudományos munkásságát. Szinte ars poeticaként maga fogalmazta meg legutóbbi interjújában: „A marxista tudós, mint egy tudományos igénnyel élő világnézet híve, a maga elkötelezettségét, pártosságát sosem takargatja. Nyilvánvaló ugyanis számára — s a dogmatizmus voluntarizmusától okozott károk még nyilvánvalóbbá tették ezt —, hogy az általa képviselt ügynek használni csak a maradéktalan igazsággal lehet. Szétválaszthatatlanul egyet kell hogy jelentsen itt mindig, egyfelől a pártosság, a használni akarás, másfelől pedig a valóság következetes, konok vállalása. A felismert igazságnak kell a pártosság számára a programot mintegy szolgáltatnia. Az viszont törvényszerűen maga után kell hogy vonja a pártos szenvedélyt is. Ha valamit igaznak vélek, kötelességem azért a kiállítás.” A hajthatatlan felelősségérzet és következetes kiállítás fogja össze e „sokrétű” és „sokműfajú” kötetet, s adja a szerző tudós-tanári hitelét.

BAKOS ISTVÁN

*

Már a legelső pillanatban szembeötlő külsőség, a címválasztás is valószínűleg tudatosan kapcsolódik Lukács Györgyhez (*Művészet és társadalom*), jelezve azt a belsőbb, tartalmi: világnézeti-esztétikai-irodalomszemléleti kötődést, ami Király Istvánt Lukács elméletéhez és személyéhez fűzi. A kötet interjújában vissza-visszatérően szól erről az életre szóló eszmei és pedagógiai hatásról — s mellette Révaiéről is —, de az inspiráció akkor is nyilvánvaló, a tanulmányokból könnyen kielemezhető lenne, ha az önvallomások külön nem említenék. Ezt a termékenyítő, szerencsés találkozást megkönnyítette az is, hogy olyan közös bálványok kapcsolták össze őket, mint Marx Károly és Ady Endre.

A kötet azonban, amely három évtized alatt írt tanulmányainak, cikkeinek, interjúinak, kritikáinak válogatását tartalmazza, nemcsak arról tanúskodik, hogy a pályakezdő Király István korának legjobb magyar marxista mestereinél tanult, hanem arról is, hogy már az induláskor szuverén alkotó. Átveszi a lukácsi elmélet lényegét, esztétikájának realizmusközpontú művészetszemléletét, és mellette mindvégig következetesen kitart. Felfogása szerint a realizmusban a valósághoz való olyan művészi viszony ölt testet, amely e valóság minél gazdagabb és mélyebb átélése s ábrázolása-kifejezése mellett, attól elválaszthatatlanul a világ és önmagunk cselekvő és igenlő alakítására is mozgósít. A Lukács által gyakran idézett rilkei sor, a „Változtasd meg életedet!” morális parancsa Királynál is a nagy művészet nélkülözhetetlen eleme, sőt ez a mozgósító mozzanat nála még nagyobb nyomatókat, érzelmi többletet kap. Szuverén alkotó lenne Király már akkor is, ha az így értelmezett realizmusra összpontosítva a lukácsi alaptételeket és kategóriákat a magyar irodalom történetének vizsgálatában érvényesítené és egyben visszaigazolná. Ő azonban ennél többet is tett.

Egyik cikkében azt fejtegeti Király István, hogy íróink az életigazságok szocialista eszmeiségű bemutatásához egyformán kaphatnak indíttatást szubjektív és objektív oldalról, világnézetüktől, illetve a valóság felől. Analóg módon az irodalomtudósra is érvényes ez, s Királyt ebből a szempontból az jellemzi, hogy mindegyik oldalról jövő pozitív hatás feldolgozására készen áll. E kettős irányultság egyik ágára, a marxista elmélet, világnézet valóság- és irodalomszemléletet formáló szerepére is csupán jelzésszerűen utalhattunk az előbb; a másikra, a valóságtények elméletet alakító-gazdagító hatására szintén csak fő vonalaiban térhetünk ki.

Király a realizmus mellett a lukácsi gondolatkör olyan más sarkalatos kategóriát is rendszeresen alkalmazza, mint a totalitás, partikularitás, nembeliség, de jól láthatóan igen nagy energiát fordít arra is, hogy a sarkpontok közötti átmenetek és közvetítések rendszerét gazdagabban kidolgozza. Egy pillanatilag sem tagadva a nembeliség döntő szerepét akár etikai, akár esztétikai vagy más értelemben, a hozzá vezető utat azonban reális folyamatnak felfogva hangsúlyozza, hogy a partikularitásból a nembeliségbe emelkedés nem valósulhat meg úgy, hogy ne menjen át a közvetítések olyan láncolatán, amit a megköthettségérzet, az otthonteremtés, a hazaszeretet, a népszerűtetet „mediátor-érzései” s ezek cselekvésben, magatartásban rögzülő formái testesítenek meg. Ugyanennek a meg gondolásnak más síkban való vetülete a népiség kategóriájának újraértelmezése és létjogaiba való visszahelyezése: általa a realizmus kapott megfoghatóbb tartalmat, lévén annak a népiség olyan belső összetevője, amely a hű valóságtükrözés elengedhetetlen közvetítő, „irányjelző” mozzanata, a pártossággal együtt. Ismét más összefüggésben, a magyar irodalomvilágirodalom relációjában a kelet-európai orientáció és szemlélet erősítése az egyik helyes és szükséges összekapcsoló láncszem, mert „irodalmunk összemberi szempontból felöltő színei jobban tudatosíthatók, ha figyelembe vesszük az itteni fejlődést, s azt keressük, mit mondott ki elsőként, s milyen feladatokat végzett el úttörő módon ezen a földrajzi-szellemi tájon az emberiség. S a pusztán irodalmi szemponton túl, fontos ez a fokozottabb kelet-európai jellegű szemlélet nemzetpedagógiai okokból is... Segít nyilvánvalóvá, félreérthetatlenné tenni ez a szemlélet a világban elfoglalt valóságos helyünk: segít tudatosítani kelet-európai elrendeltségünket.” A példák sorát tovább folytatva és be is fejezve — mert nem a teljességre, hanem a tendencia érzékeltetésére való törekvés volt a célunk —, egy másik aspektusban az összemberihez vivő valóságos átmenet problematikája úgy jelenik meg, mint a közelre és távolra tekintés együvé tartozásának dialektikája a forradalmiságban általában, különösen pedig a mi társadalmunk mostani fejlődési szakaszában, a mindennapok forradalmiságában.

A példák koherenciája abból adódik, hogy Király István a fő tartópilléreknek, az alapkategóriáknak az irodalom közegében való sikeres erőpróbája — s ezáltal tartalmasabbá tétele — mellett megkülönböztetett figyelmet fordít a köztük levő összeköttetésekre, a folytonosságot biztosító belső mozzanatokra is, komplexebbé és árnyaltabbá téve ennek révén magát az elméletet és egyben jó példát nyújtva arra, hogy a teória és az irodalomtörténet kölcsönösen gazdagítják egymást.

Király Istvánt ennek a jól kirajzolódó, határozott irányt, karaktert és belső egységet mutató koncepciónak a kimunkálására a meglevő általános elméleti-világnézeti kereteken belül mindenekelett a valóság indította, beleértve ebbe természetesen az irodalmi tényeket is, főleg Ady-kutatásainak tanulságait. Nézetrendszerének következetességgel társuló fejlődéséhez nagyon fontos adalék, hogy például az otthontalanság, otthontalálás, a népiség, a nemzeti és az egyetemes emberi összetartozása — ha még nem is a későbbi, kidolgozott formában — már 1946-os Petőfi-cikkében fogalmilag s részben terminológiailag is szerepel, mint ahogy kulcsfogalmak ezek 1957-es József Attila-émlékbeszédében, vagy az utóbbi években írt Móricz-és Ady-cikkekben, tanulmányokban. Király a magyar irodalom legkimagaslóbb alkotóinak munkásságából olyan következtetéseket vont le, amelyek nemcsak hagyományértelmezésként fontosak, hanem összecsengenek mai életünk számos aktuális kérdésével és valóban megoldandó feladatával. A múlt haladó üzenetének és a jelen

társadalmi tennivalóinak szembesítése nagyon gyümölcsöző volt nemcsak az irodalmi szaktanulmányokban és kritikákban, hanem az olyan szélesebb kitekintésű írásokban is, mint a *Nemzeti és nemzetközi a mai kultúrában*, a *Hazafiság és internacionalizmus* és *A mindennapok forradalmisága*.

Király ezzel megint Lukács György tanítását, példáját és örökségét viszi tovább, a tudomány bezárkózó bürokratájával szemben a néptribun-pedagógus tudósi magatartását, a magas fokú szaktudásnak s közéleti tudatformáló igénynek-hevületnek azt az ötvözetét, amit más kiváló irodalomtörténészeink műveiben ő is külön méltányol. „A magyar marxista irodalomtudomány legjobb törekvése nyilvánul meg ebben. Meg akarja őrizni ez az irodalomtörténetírás saját tudományszakja múltjának értékes vívmányait, hozzáértő munkaszereteté. De ugyanakkor nem akar csak irodalomtörténetírás, élettől elszakadt akadémiai diszciplína lenni. Azzá kíván válni, amivé lennie kell: aktív résztvevője a ma harcainak, semleges terület helyett az élet szerves része: ideológiai csatater” — írja Pándi Pál *Petőfijéről*; majd ugyanezt a gondolatot Tóth Dezső irodalomtörténeti munkásságáról szólva még lényegre törőbben így fogalmazza meg: „Az irodalomtörténetírás így egyben közírás is nála: küzdelem a kor szintjén élő, gondolkodó Magyarorszáéért.”

Király koncepciójának következetességét, belső egységét az is mutatja, hogy tudósi magatartásának és realizmusértelmezésének összhangja teljesen nyilvánvaló: az írói igazságfeltárás és a jobbító változtatásra való felszólítás-mozgósítás analógiájáról van itt szó a tudomány szférájában és annak önálló törvényei szerint, de abban végső fokon nem különbözve, hogy az így felfogott realista írói és a marxista tudósi tett egyformán erkölcsnemesítő hatású. „A lukácsi életműben a gondolkodás egyben mindig morál. Erkölcsi helytállás”, és „az így felfogott tudománynak morális pátosza van”. Amit normaként állít az író elé, az a tudomány síkján önmaga számára is mérce, a tudósnak sem szabad csupán szakága szűken vett önkörében megmaradnia, „élettől elszakadt akadémiai diszciplínát” művelnie. Az ilyen tudósi magatartás két úton is megvalósítható — elvileg egyenértékűen —, egyrészt a kifejezetten szaktudományi témák megközelítési és feldolgozási módján keresztül, másrészt általánosabb társadalmi problémák sajátos, adott esetben irodalomtörténeti nézőpontból kiinduló elemzésével. Király István mindkét utat járja, az elsőre pusztán a mostani kötetből is egész sor művet mondhatnánk — az újabbak közül a *Móricz öröksége és a korszerű elkötelezettség* címűt —, az utóbbira pedig különösen a *Hazafiság és internacionalizmus*, valamint *A mindennapok forradalmisága* című tanulmányt.

Az 1973-ban gyors egymásutánban megjelent két írás közül a hazafiságról szóló keltett nagyobb feltűnést, váltott ki erősebb visszhangot és vitát. Ez önmagában nagyon természetes és érthető, hiszen ez a témakör régi és ma is eleven, sok bajt szerzett és most is veszélyeket okozó gondokat és tennivalókat foglal magába. De már az sem volt szerencsés, hogy a vita sok tekintetben tévútra siklott amiatt, mert Király problémafelvetésének indokait néhányan meg sem értették vagy félreértették; a legsajnálatosabb mégis az, hogy a vita fényében a másik tanulmány, a mindennapok forradalmiságáról szóló csaknem teljesen árnyékba került, holott ez semmivel sem vizsgált kisebb horderejű kérdéseket, ezért az érdemi megvitatást és továbbgondolást feltétlenül megérdemelte volna. Sőt, Király távlatibb gondolatmenetében a hazafiságról írt cikk — minden lényeges mondandójával együtt — csak előkészítő szakasz, lépcső volt a mindennapok forradalmiságához, amit az egyik fejezet címe is jelez: „A szabadságharcos hazafiságtól a mindennapok forradalmáig.” Igazában a második írás összefüggéseiben lehetett volna az elsőt is értékelni és értelmezni.

A *mindennapok forradalmiságában* Király István sok tekintetben úttörő munkát végzett; ha nem is minden részletében, de egészében, komplex összefüggérendszerében elsőként elemezte azt a társadalmi jelenséget, amely mai életünk egyik meghatározó jellegzetessége, centrális eleme a gazdasági szférától a pszichikaiig; amely éppúgy érezteti hatását a mindennapi életben és a termelésben, mint a

tömegtudatban, a nevelésben, az erkölcsben, a művészetben és még nagyon sok másban. Király gondolatmenetét — az ő szóhasználata szerint — nem lineárisan, hanem strukturálisan követve (és ezt azzal is kifejezve, hogy a saját szövegén kívüli idézeteket nem könyvből vesszük), kiinduló pontja a marxi embereszmény, a marxi gazdagságfogalom, az emberi totalitásnak olyan értelmezése, amit Marx többször is megfogalmazott, *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalaiban* például így: „... mi egyéb a gazdagság, mint az egyének szükségleteinek, képességeinek, élvezeteinek, termelőerőinek stb. az egyetemes cserében létrehozott egyetemessége? mint a természeti erők ... feletti emberi uralom teljes kifejlődése? mint az ember teremtő hajlamainak abszolút kimunkálása ... amikor az ember nem egy meghatározottságban termeli magát újra, hanem a totalitását termeli?” Ebben a totalitáskonceptióban az anyagi javak gazdagsága és „az emberi benső teljes kimunkálásának” gazdagsága csakis együttesen eredményez igazi emberi teljességet, ez adja a homo faber és a homo moralis Király által is erőteljesen hangsúlyozott egységét. Ez az emberi kiteljesedés természetesen nagyon hosszú társadalmi folyamat eredménye, amelyhez minden fejlődési fokon hozzá kell tenni a megfelelő és pótolhatatlan építőköveket.

Az alapelvek a marxizmus klasszikusainál és pártunk politikájában teljesen világosak és egyértelműek, az utóbbi évek egyik legfontosabb pártdokumentuma is világosan kimondja, hogy „... a szocialista társadalom további fejlődésének *egyszerre* alapja a termelés, a fogyasztási javak mennyiségének növekedése, az életszínvonal emelkedése és *ezzel együtt* a szocialista közösségi erkölcs, magatartás, életmód és életforma kialakulása, további térhódítása, amelyben az anyagi javak is a teljesebb emberi kibontakozást szolgálják.” Királyt a probléma felvetésére éppen az készteti, hogy joggal látja úgy: ezt a teljesebb emberi kibontakozást mostanában számos olyan veszély fenyegeti nálunk, amely tartós hatást kifejtve a kívánt egység, harmonikus egyensúly megbomlását eredményezheti.

Az életszínvonal emelkedése elengedhetetlenül szükséges és öröndetes, de ha nem párosul kellő erkölcsi felemelkedéssel, megnő a tartalmas élet helyett a könnyűen élés csábítása, a gazdagságot egyoldalúan az anyagi javak élvezésében látó mennyiségi-fogyasztói szemlélet „az életminőség szocializmus hozta újfajta igénye” rovására. Király nem méricskéli, hogy a fogyasztói lelkület térhódítása milyen arányú és intenzitású, ez nem feladata. Annyit bizonyít — az irodalom, s főleg az e témában különösen érzékeny fiatal írók jelzései nyomán is —, annyi annak igazolásához kell, hogy a jelenség létezik, a veszély teljesen reális. A maga részéről nagyon helyesen azt tartja fontosabbnak, hogy megalapozottan figyelmeztessen és mozgósítson.

A veszély ráadásul hatványozott, mert az erkölcsi helytállás kérdése mai társadalmi körülményeink közt, a békés építőmunka, a Garai Gábor által találóan „kis csodák”-nak mondott mindennapi aprómunka időszakában nemcsak kiemelkedően fontos, hanem sok tekintetben újszerűen és bonyolultabban jelentkezik. A nyílt ütközetek, gyors változások, villanásszerű történelmi sorsfordulatok rövid távú, a kezdő- és végpontot egyformán érzékelhető eseményeihez képest ma az okok és okozatok, az egyéni tettek és össztársadalmi következményeik közötti összefüggések jóval áttételesebbek, nehezebben mutathatók ki. Éppen ezért most, amikor a kicsit és a monumentális összefűző kapcsolatok jóval rejtettebbek, fokozottan szükség van az átmenetek tudatosítására az egyedi és a nembeli, a napi munka és a távlati cél között; szükség van a mindennapok forradalmiságának tudatosítására, amelynek a maga módján már Marx kiváló példáját mutatta fel életével és munkásságával egy olyan korban, amely a gyorsan termést hozó látványos tettek lehetőségét nem kínálta fel neki.

Ilyen objektív társadalmi körülmények közt különösen megnő azoknak a közvetítő mozzanatoknak a jelentősége, amelyekről Király István elméleti nézetrendszeréről szólván már beszéltünk. Jellempróbáló idő ez, a tájékozódási pontok nehezebben vehető ki, s a legkisebb iránytévesztés könnyen szülhet kalandorkodó anarchizmust, álforradalmázkodást egyfelől, másrészt az „úgysem lehet semmit

tenni” közönyét, céltalanságát. Az eltévedést megkönnyíti a még mindig túlságosan múltra szabott, egyoldalú, romantikus forradalmáreszményünk, amely döntően a kivételes egyének különleges helyzetekben végrehajtott rendkívüli tetteivel azonosítja a forradalmiságot.

Király nem tagadja egy pillanatig sem az ilyen forradalmi tettek nagyszerűségét, de *itt és most* másféle forradalmi magatartást kíván a kor; olyant, amelyben a tudatosított távlat jegyében cselekedve — tehát a távolra nézés primátusa mellett — különleges súlyt kap a közelre tekintés is. A távolra nézés elsődleges, mert ez ad a practicista szüklátóköriúségen túli értelmet és céltudatot, de a mostani időszakban a közelséggel való azonosulás is ugyanilyen fontos, mert naponta ez tartja ébren, tölti meg újból és újból valóságos tartalommal a célratörést: „Hisz a hatalom átvételével a konkrét út nyílt meg már a távlatok felé. Itt dől el immár elsődlegesen a forradalom sorsa: a közvetlen közelben, a szocializmust építő mindennapokban. Minden korábbinál nagyobb hangsúlyt kell hogy kapjon tehát a közelre tekintés: a szívós, kitartó gyakorlati munka.”

A mindennapokban való forradalmi-építő helytállás viszont nem lehetséges az ehhez a „közel”-hez fűző és vonzó érzések, mindenekelőtt a hazaszeretet és népszerűtetet nélkül. A forradalmi mozgalomnak ez mindig előre lendítője volt, de most sajátos formában és méretekben jelentkezik: nem csupán a kisebbséget egynehány nagy hőstettre vezérlő érzelem, hanem a nagy tömegeket a kitartó munka kívülről esetleg mégoly szürkének tűnő permanens hősiességére ösztönző tudati erőforrás. Olyan mozgósító erő, amelynek révén valósulhat csak meg és teljesezhet ki a mindennapok forradalmisága, hiányában pedig — Király kitűnő érzékkel figyelt fel erre! — a mindennapok ellenforradalmisága végzi alig-alig észrevehető, de hosszú távon felmérhetetlenül romboló munkáját.

„A termelő élet a nembeli élet” — mondja Marx, s ez a termelő élet itt és most, a mindennapok forradalmiságának megjelenéseként a nembeli élet internacionalista magatartása is egyben; Király szavaival: „Internacionalizmusának konkrét megjelenési formája lesz a helytállni igyekvés a szocialista építés rábízott szakaszán: a mindennapokban... Világnézetének szerves része lesz a számára rendelt földhöz és néphez való makacs ragaszkodás, a konkrét népszerűtetet.” Az igazi „termelő élet” a megköttöttségérzettel, az otthonteremtéssel, a meggyökerezettségtudattal társul — egyéni és társadalmi értelemben egyaránt —, éppen ezen keresztül lesz igazán nemzetközi. A fogyasztói ént elsősorban a könnyebb élet és érvényesülés vonzza országon belül, de azon kívül, sőt földrészek között is. A fogyasztóember ilyen nemzetközisége álcázott individualizmus, mint ahogy a nagy, tőkés országok nemzetek fölötti lepelbe bújtatott anyagi-szellemi expanziója is az a kisebbek felé.

Király István gondolatmenetéből számos levonható és levonandó feladat, tanulság adódik például a nevelésre, a tömegkommunikációs eszközök munkájára, a művészetekre és a társadalomtudományokra, legáltalánosabban szólva pedig a tág értelemben vett tudatformálásra. Úgy tűnik, közgondolkodásunkban még mindig nem kapott jelentősége szerinti helyet ez a problémakör. Amire Király vállalkozhatott, az egyelőre az alapvetés végeznivalója volt. Éppen ezért hiányérzeteinket is úgy fogalmazzuk meg, hogy remélhetőleg későbbi írásaiban majd ezekre is visszatér: a távolra tekintés momentumánál ennek a kategóriának a világnézettel való egybeeséséről-különbségéről többet mondva a közelre nézésnek, és ezáltal a mindennapok forradalmiságának tartalmát is jobban kibonthatta volna; még jobban sajnáljuk, hogy nem tért ki a mindennapok forradalmiságának általános irodalmi vonatkozásaira, vevületére (néhány részkérdés kivételével). Mai irodalmunk fő jellegzetességei ugyanis szoros szálakkal kapcsolódnak éppen a mindennapok forradalmiságát életre hívó társadalmi alaphoz. Amit egyesek megtorpanásnak, mások útkeresésnek jellemeznek, ismét mások — s szerintem nekik van igazuk — az újszerű helyzet adekvát művészi feldolgozásának tapasztalat-, energia- és időigényességével magyaráznak. Irodalmunk a mindennapok forradalmiságának időszakában a témaválasztástól kezdve a helyzetek és konfliktusok jellegén, a hősábrázolás másféleségén keresztül

az ennek megfelelő kompozíciós és stiláris kifejezésig újszerű feladatokkal és megjelenítésbeli igényekkel találta magát szembe, s ezeknek művészi megoldása analóg módon ugyanolyan nehéz, mint a mindennapok forradalmiságának tudatosítása a közgondolkodásban.

A kötet egészére visszatérve, sok mindenről lehetne még szólni, ami nagyon fontos benne. A bürokrata-technokrata szemléletről szóló okfejtés például ilyen (s hogy Király „látatlanban” is mennyire találkozik Lukács György észjárásával, arra nagyon jó bizonyíték, hogy Lukács legutolsó művének, az *Ontológiának* egyik jegyzetében ezt mondja: hasznos lenne, ha valaki megírná a „technológiai ész kritikáját”); de ilyenek a modernizmus-realizmus viszonyáról, a magyar irodalom történetének igazi folytonosságáról, az irodalomtörténész elméleti igényességének fontosságáról írott részek is. Lehetne írni arról is, ami kimaradt a válogatásból: objektíve érthető, hogy a Mikszáth- és Ady-monográfiákból (a Zubolyról szóló néhány oldal kivételével) semmi sincs a könyvben, de szubjektíve nagyon sajnálatos, hogy így viszont szinte teljesen hiányzik a válogatott kötetből a *műelemző* Király István, pedig csak részvételével lenne teljes igazán a pálya íve.

Mindezekről szintén sokat lehetne írni, de kiemelten már csak egyet említünk, azt az élményt, amit a tartalmi értékeken túl az olvasmányosság nyújt. A szenvedélyes meggyőződés — ahol a hangsúly egyformán van a jelzón és a jelzett szón —, a racionális és az emocionális egysége stílust formáló, stílust megszabó erő Király Istvánnál, az objektív tudományosság és a tudósi pártosság nagyhatású kifejezője, amely még közelebb hozza azt a gondolati mondandót, amit József Attiláról szólva így fogalmazott meg: „Tüzet vetni másokba csak az tud, aki lélekben maga is ég. A puszta formális készséget meghódíthatja minden közepes tehetség. Az egyetlen, megváltó kifejezésre viszont csak az lelhet rá, aki mindennél komolyabban veszi a saját üdvösségét, aki nem önmagába zártan él, hanem együtt népével, nemzetével, s túlnézve önmagán, gondolni tud az emberiségre is.” (*Szépírodalmi*, 1976.)

VÖRÖS LÁSZLÓ

